

Uniwersytet Warszawski
Wydział Prawa i Administracji
Instytut Nauk o Państwie i Prawie
Katedra Prawa Konstytucyjnego

mgr Piotr Jeżak

**SPRAWIEDLIWOŚĆ PROCEDURALNA
JAKO GWARANCJA OCHRONY PRAW JEDNOSTKI
W POSTĘPOWANIU SĄDOWYM**

(autoreferat rozprawy doktorskiej)

Promotor:

prof. dr hab. Marek Zubik

Warszawa 2019

Uwagi wprowadzające

Pojęcie sprawiedliwości proceduralnej pojawiło się na gruncie filozofii i teorii prawa jako forma regulacji stosunków społecznych. Sprawiedliwość proceduralna oznacza dążenie do osiągnięcia sprawiedliwości za pomocą odpowiednio ukształtowanego systemu prawnego, a zwłaszcza procesu uzyskiwania informacji, wymiany argumentacji i podejmowania rozstrzygnięcia. Przestrzeganie standardów sprawiedliwości proceduralnej zapewnia respektowanie praw człowieka oraz godności osoby ludzkiej. Każdy cel działania państwa powinien być osiągnięty w rzetelnej i uczciwej procedurze.

Współcześnie zasada sprawiedliwości proceduralnej jest ogólną zasadą prawa wynikającą z klauzuli demokratycznego państwa prawnego obowiązującą we wszystkich relacjach proceduralnych pomiędzy jednostką a państwem. Ustrój państwa powinien spełniać wszystko to, co jest koniecznym elementem składającym się na całość demokratycznego państwa prawa, a w szczególności zapewnić to, co jest niezbędne dla możliwości efektywnego korzystania z wolności i praw jednostki. Zasada sprawiedliwości proceduralnej musi pozostawać podstawą każdego demokratycznego ładu społecznego, o ile ma mieć on cechy trwałości.

Odpowiednio ukształtowana procedura umożliwia poszukiwanie jak najszerszego kompromisu dla zapewnienia pokoju społecznego i godziwego porządku rzeczy. Zasada sprawiedliwości proceduralnej wymaga od każdej władzy transparentności, odrzucenia arbitralności oraz uczynienia swego działania. Chodzi przede wszystkim o to, by dla wszystkich było widoczne, że w wyniku postępowania przed organami państwa zapadło najłagodniejsze i najbardziej odpowiadające prawu rozstrzygnięcie. Standardy sprawiedliwości proceduralnej obowiązują zarówno w procesie stanowienia jak i stosowania prawa, a ich nieprzestrzeganie podważa legitymację władzy państwowej.

Pojęcie sprawiedliwości proceduralnej zyskało na znaczeniu w ostatnich dziesięcioleciach. Negatywne doświadczenia totalitaryzmów spowodowały, że zaczęto przywiązywać dużą wagę do proceduralnych oraz instytucjonalnych gwarancji ochrony praw jednostki. Wyrazem powyższego były postępujące uniwersalizacja oraz internalizacja podstawowych wolności i praw jednostki. Należy jednak podkreślić, że

sprawiedliwość proceduralna była od wieków obecna w europejskich systemach prawnych pod postacią różnych gwarancji praw jednostki i powiązanych z nimi wartości aksjologicznych. Instytucjonalizacja sprawiedliwości proceduralnej przebiegała stopniowo i była zawsze rezultatem demokratyzacji ustrojów politycznych oraz tworzenia międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka.

Należy zauważyć, że sprawiedliwość proceduralna jest pojęciem wieloaspektowym i dynamicznym. Nie ma ono jednoznacznie określonej definicji. Zasada sprawiedliwości proceduralnej wyostrza swoje kształty dopiero podczas analizy konkretnego problemu. Dlatego najważniejsze w ustaleniu jej zakresu treściowego pozostaje orzecznictwo sądowe.

Temat rozprawy i uzasadnienie jego wyboru

Rozprawa jest próbą dokonania całościowej oceny zgodności podstawowych założeń polskich procedur sądowych z konstytucyjnymi oraz międzynarodowymi standardami sprawiedliwości proceduralnej.

Większość opracowań z zakresu sprawiedliwości proceduralnej koncentruje się na konkretnej procedurze sądowej lub administracyjnej (zob. np. M. Bernatt, *Sprawiedliwość proceduralna w postępowaniu przed organem ochrony konkurencji*, Warszawa 2011; J. Skorupka, *O sprawiedliwości procesu karnego*, Warszawa 2013; P. Wiliński [red.], *Rzetelny proces karny w orzecznictwie sądów polskich i międzynarodowych*, Warszawa 2009). W polskiej literaturze brak jest natomiast kompleksowego opracowania idei sprawiedliwego procesu w odniesieniu do trzech postępowań sądowych: karnego, cywilnego oraz sądownoadministracyjnego. Celem prowadzonych badań była próba wypełnienia powyższej luki.

W polskiej judykaturze sprawiedliwość proceduralna została zdefiniowana dość późno. Siłą rzeczy, implementacja idei sprawiedliwego procesu nie była w pełni możliwa w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Przełomowe znaczenie miało dopiero wprowadzenie do Konstytucji z 1952 r. zasady demokratycznego państwa prawnego. Pochodzenie zasady sprawiedliwości proceduralnej jako zasady konstytucyjnej należy wiązać z nowelizacją ustawy zasadniczej z dnia 29 grudnia 1989

r. i zawartym w jej art. 1 stwierdzeniem, że „Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym, urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej”. Odwołując się do powyższej zasady Trybunał Konstytucyjny dostrzegł potrzebę przyznania jednostce prawa do rzetelnego i publicznego procesu, w którym są rozstrzygane jej prawa o charakterze administracyjnym, cywilnym, jak również do postępowania, w którym przedstawione są przeciwko jednostce zarzuty karne.

W polskiej nauce prawa sprawiedliwość proceduralna stała się przedmiotem szerszych badań pod wpływem konstytucjonalizacji prawa do sądu w art. 45 ust. 1 Konstytucji z 1997 r. Rozwój koncepcji sprawiedliwego procesu był możliwy dzięki przemianom ustrojowym oraz demokratyzacji życia publicznego. Współcześnie sprawiedliwość proceduralna jest zagadnieniem o coraz większym znaczeniu z uwagi na orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.

Sprawiedliwość proceduralna jest zagadnieniem niesłychanie istotnym z punktu widzenia ochrony praw jednostki w postępowaniu sądowym. Każdemu, niezależnie od wagi popełnionego czynu, naruszonego obowiązku lub rozmiaru wyrządzonej szkody, przysługuje prawo do uczciwego i rzetelnego procesu. Prawo do sprawiedliwego procesu jest publicznym prawem podmiotowym, którego treścią jest żądanie wydania orzeczenia zgodnie z zasadami sprawiedliwości i jawności, w warunkach postępowania bez zbędnej zwłoki, ale także zasadą ustrojową, którą określa status władzy sądowniczej. Sprawiedliwość proceduralna ma sprawić, że jednostka staje się podmiotem, a nie przedmiotem postępowania.

Pewną trudność w badaniu sprawiedliwości proceduralnej wywołuje znalezienie równowagi pomiędzy konkurującymi wartościami. Nierzadko sprawność postępowania koliduje z prawem jednostki do wysłuchania, prawem do obrony lub prawem do wszechstronnego zbadania okoliczności sprawy. Niektóre wartości sprawiedliwości proceduralnej, takie jak jawność, nie mają charakteru absolutnego i dopuszczalne jest ich ograniczanie. W każdym przypadku sprawiedliwość proceduralna jest wypadkową wielu elementów i o jej zachowaniu można mówić dopiero po analizie *in casu* całokształtu postępowania.

Niezależnie od wyżej wymienionych trudności teoretycznych, istnieją pewne podstawy aksjologiczne wspólne dla trzech procedur sądowych. Sprawiedliwość

proceduralna wymaga zagwarantowania zasady równości broni, prawa do kontradiktoryjnego postępowania dowodowego, możliwości osobistego uczestnictwa w rozprawie, prawa do wysłuchania oraz prawa do uzyskania w sposób zrozumiały motywów rozstrzygnięcia. Jednocześnie katalog praw szczegółowych składających się na sprawiedliwość proceduralną ma charakter otwarty i można przypuszczać, że będzie podlegał uzupełnieniu w dalszym orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.

Na realizację sprawiedliwości proceduralnej ma wpływ zagwarantowanie odrębności organizacyjnej i funkcjonalnej władzy sądowniczej. Kwestia prawa jednostki do sądu niezawisłego i sędziego bezstronnego w polskim systemie prawnym jest obecnie przedmiotem zainteresowania międzynarodowych organów ochrony prawa człowieka. Widać to szczególnie w świetle uruchomienia wobec Polski procedury z art. 7 Traktatu o Unii Europejskiej. Zagadnienia te były w mniejszym zakresie przedmiotem moich badań.

Metodologia

W pracy wykorzystano metodę dogmatycznoprawną oraz metodę empiryczną z elementami metody historycznoprawnej oraz elementami metody prawnoporównawczej. Pojęcie sprawiedliwości proceduralnej zostało zrekonstruowane na podstawie analizy orzecznictwa sądowego, analizy tekstów aktów normatywnych i innych aktów prawnych oraz poglądów doktryny. Zaprezentowane zostały instytucje służące urzeczywistnieniu sprawiedliwości proceduralnej oraz ich ewolucja w okresie czasu. Wyjątkowo zaprezentowane zostały podobieństwa i odmienności rozwiązań prawnych funkcjonujących w poszczególnych państwach.

W pracy położono nacisk na analizę orzecznictwa sądowego. Kryteria sprawiedliwości proceduralnej wyznacza przede wszystkim orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka oraz Trybunału Konstytucyjnego. Uzupełnieniem bogatej judykatury ETPCz oraz TK jest orzecznictwo Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości, Sądu Najwyższego, Naczelnego Sądu Administracyjnego oraz wojewódzkich sądów administracyjnych. W pracy wykorzystano także pojedyncze

wyroki sądów państw obcych, np. Sądu Najwyższego Stanów Zjednoczonych, Federalnego Trybunału Konstytucyjnego oraz francuskiego Sądu Kasacyjnego.

W celu dokonania analizy tekstów aktów prawnych istotnych z punktu widzenia poruszanej problematyki skorzystano z metody dogmatycznoprawnej. Standardy sprawiedliwego procesu zostały zrekonstruowane na podstawie analizy przepisów: Konstytucji RP, Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Karty Praw Podstawowych. W niezbędnym zakresie dokonano analizy: rekomendacji Komitetu Ministrów Rady Europy, zaleceń Komisji Europejskiej, dyrektyw Parlamentu Europejskiego i Rady oraz rezolucji Parlamentu Europejskiego. Należy podkreślić, że standardy ochrony *fair trial* w sprawach sądowoadministracyjnych zostały w przeważającej mierze określone w aktach tzw. „miękkiego” prawa międzynarodowego (niewiążących rekomendacjach Komitetu Ministrów Rady Europy). W rozprawie wykorzystano literaturę prawniczą z zakresu prawa konstytucyjnego, międzynarodowej ochrony praw człowieka oraz postępowań cywilnego, karnego i sądowoadministracyjnego.

Zdefiniowane kryteria sprawiedliwości proceduralnej posłużyły do oceny prawodawstwa polskiego. Analizie poddano przepisy ustaw (przede wszystkim kodeksu postępowania karnego, kodeksu postępowania cywilnego, prawa o postępowaniu przed sądami administracyjnymi, prawa o ustroju sądów administracyjnych oraz prawa o ustroju sądów powszechnych) oraz w mniejszym zakresie rozporządzeń.

W dysertacji dokonano analizy wybranych instytucji procesowych relewantnych z punktu widzenia kryteriów sprawiedliwości proceduralnej. Przeprowadzono analizę istotnych zmian ustawodawczych na przestrzeni ostatnich dwudziestu lat. Prawodawca, w oparciu o orzecznictwo ETPCz oraz przede wszystkim orzecznictwo TK, wprowadził wiele istotnych zmian zmierzających do urzeczywistnienia sprawiedliwości proceduralnej. Pod wpływem tego orzecznictwa usunięto lub zmodyfikowano wiele instytucji procesowych funkcjonujących w procedurach cywilnej, karnej czy sądowoadministracyjnej. Należy przy tym zauważyć, że proces ten nie jest i nie może być zakończony z uwagi na dynamiczny i niedookreślony charakter koncepcji sprawiedliwości proceduralnej.

W pracy dokonano rozróżnienia na ogólne gwarancje procesowe - wspólne dla wszystkich trzech procedur sądowych - oraz specyficzne problemy związane z zachowaniem sprawiedliwości proceduralnej w postępowaniach cywilnym, karnym oraz sądownoadministracyjnym.

W pracy wyodrębniono także dwa aspekty sprawiedliwości proceduralnej – procesowy oraz ustrojowy.

Aspekt procesowy sprawiedliwości proceduralnej wyznaczają reguły procedowania, tj. taki sposób zorganizowania i uporządkowania procesu, który zapewnia jednostce prawo do rzetelnego, merytorycznego oraz jawnego rozpatrzenia sprawy w rozsądnym terminie, jak również prawo do efektywnej egzekucji orzeczenia. Określone reguły postępowania chronią jednostkę przed arbitralnością oraz bezprawiem władzy państwowej. Sprawiedliwość proceduralna wyznacza ramy w jakich dochodzi się roszczeń na drodze sądowej oraz gwarantuje, że prawa jednostki będą respektowane.

Aspekt ustrojowy sprawiedliwości proceduralnej określają natomiast cechy sądu jako organu wymiaru sprawiedliwości. Ten aspekt sprawiedliwości proceduralnej odpowiada przede wszystkim jej ujęciu konwencyjnemu. Ochrona praw jednostki musi być realizowana przez organ, który jest do tego najlepiej przygotowany. Sądu jako instytucji gwarantującej ochronę wolności i praw jednostki nie da się oderwać od zasad organizacyjnych i funkcjonalnych, zawartych w przepisach dotyczących jego ustroju. Sprawiedliwość proceduralna realizuje się poprzez prawo jednostki do sędziego bezstronnego oraz sądu właściwego, niezawisłego, niezależnego oraz ustanowionego ustawą.

W wyniku przeprowadzonych badań wskazano pewne wątpliwości związane z poszczególnymi konstrukcjami prawnymi oraz sformułowano rekomendacje dla ustawodawcy.

Cele i tezy badawcze

Podstawowym celem pracy jest próba określenia na ile polskie procedury sądowe spełniają kryteria sprawiedliwości proceduralnej wyznaczone orzecznictwem sądowym, normami konstytucyjnymi oraz normami prawa międzynarodowego. Pomocniczym

celem pracy jest próba wskazania na ile orzecznictwo sądowe miało wpływ na kształt ustawodawstwa w tym zakresie.

Definiuję sprawiedliwość proceduralną jako zespół gwarancji praw jednostki w postępowaniu sądowym. Należy podkreślić, że wartości sprawiedliwości proceduralnej aktualizują się w okolicznościach konkretnej sprawy i zastosowaniu konkretnych norm postępowania cywilnego, karnego czy sądownoadministracyjnego. Judykatura *ad casum* definiuje sprawiedliwość proceduralną poprzez kazuistyczne wyliczenie uprawnień jednostki.

Tezą pracy jest pogląd, że postępowania cywilne, karne oraz sądownoadministracyjne generalnie gwarantują zapewnienie realizacji sprawiedliwości proceduralnej. Ustawodawca w sposób należyty zagwarantował uprawnienia jednostki składające się na sprawiedliwość proceduralną, zarówno w aspekcie procesowym, jak i w okresie, w którym powstawało badanie w aspekcie organizacji (ustroju) władzy sądowniczej.

Struktura rozprawy

Praca składa się z wprowadzenia, siedmiu rozdziałów i wniosków końcowych.

W rozdziale pierwszym zaprezentowano genezę sprawiedliwości proceduralnej jako wartości prawnie chronionej. W takim ujęciu, sprawiedliwość proceduralna jest ogólną zasadą prawa w znaczeniu opisowym wynikającą z klauzuli demokratycznego państwa prawnego. Ma ona zastosowanie do relacji proceduralnych pomiędzy jednostką a państwem. Tak rozumianą sprawiedliwość proceduralną określają zaufanie jednostki do państwa, sprawność i jawność działania państwa, pewność sytuacji prawnej jednostki, praworządność, przewidywalność i zakaz arbitralnego działania państwa oraz prawo jednostki do równego traktowania i prawo do dobrej administracji.

W rozdziale drugim zdefiniowano gwarancje sprawiedliwości proceduralnej w postępowaniu sądowym. Na tak rozumianą sprawiedliwość składają się: prawo jednostki do wysłuchania, prawo do rozpoznania sprawy w rozsądnym terminie, prawo do osobistego udziału w czynnościach procesowych, prawo do wszechstronnego zbadania okoliczności sprawy, przewidywalność przebiegu postępowania, prawo do

uzyskania w sposób zrozumiały motywów rozstrzygnięcia oraz prawo do zaskarżania orzeczeń sądu wydanych w pierwszej instancji. Sprawiedliwość proceduralną urzeczywistnia także konstytucyjny status władzy sądowniczej i odpowiadające mu prawo jednostki do rozpatrzenia sprawy przez sędziego bezstronnego oraz sąd właściwy, niezależny, niezawisły oraz ustanowiony ustawą. We wskazanym rozdziale zaprezentowano także relację pomiędzy sprawiedliwością proceduralną a prawem do sądu.

Rozdział trzeci zawiera charakterystykę ogólnych gwarancji procesowych wspólnych dla trzech postępowań sądowych. Do gwarancji takich można zaliczyć: równość stron (równość broni w procesie karnym), kontradiktoryjność, prawo do uzyskania uzasadnienia orzeczenia, prawo do rozpoznania sprawy w rozsądnym terminie, prawo do skorzystania z instytucji wyłączenia sędziego oraz prawo do efektywnej egzekucji orzeczenia. Sprawiedliwość proceduralna wymaga także, co do zasady, prowadzenia postępowania w sposób jawny (w aspekcie wewnętrznym oraz zewnętrznym) oraz zapewnienia jednostce dostępu do akt sprawy. Jednostka powinna mieć możliwość skorzystania z odpowiednio ukształtowanych: systemu pomocy prawnej z urzędu, systemu zwolnienia z kosztów sądowych oraz regulacji ponoszenia kosztów i ich wysokości.

W rozdziale czwartym zaprezentowano specyficzne problemy związane z zachowaniem sprawiedliwości proceduralnej w postępowaniu sądownoadministracyjnym. Analizie poddano: zagadnienie kognicji sądów administracyjnych (zwłaszcza w relacji do kognicji sądów powszechnych), model kontroli instancyjnej, ukształtowanie legitymacji do wniesienia skargi, instytucję sygnalizacji o istotnych naruszeniach prawa, postępowanie mediacyjne, postępowanie uproszczone, możliwość przeprowadzenia dowodu uzupełniającego z dokumentu, możliwość orzekania w głąb sprawy oraz przyjęty przez ustawodawcę model środków ochrony tymczasowej. Ponadto, zaprezentowane zostały kontrowersje związane z: obowiązkiem w postępowaniu sądownoadministracyjnym zakazu *reformationis in peius*, wyłączeniem obowiązku uzasadnienia wyroku w razie oddalenia skargi oraz konstrukcją skargi kasacyjnej. Przedstawione zostały rozwiązania zmierzające do usprawnienia procesu, wprowadzone przez ustawodawcę na przestrzeni ostatnich lat.

Rozdział piąty został poświęcony instytucjom i unormowaniom charakterystycznym dla postępowania cywilnego, w tym unormowaniom dotyczącym: pełnomocnictwa procesowego, doręczeń, formularzy, postępowań odrębnych, skargi kasacyjnej, skargi o wznowienie postępowania oraz obowiązującej od kwietnia 2018 r. skargi nadzwyczajnej.

W rozdziale szóstym dokonano analizy specyficznych problemów związanych z zachowaniem sprawiedliwości proceduralnej w postępowaniu karnym. W niezbędnym zakresie omówiono: prawa ofiary przestępstwa, prawo oskarżonego do milczenia i wolność od samooskarżenia, problematykę korzystania z tzw. „owoców zatrutego drzewa”, zasadę domniemania niewinności oraz zasadę *ne bis in idem* i związane z nią: powagę rzeczy osądzonej (*res iudicata*) oraz zawisłość sprawy (*lis pendens*). Szczególny nacisk położono na analizę gwarancji prawa do obrony, a zwłaszcza prawa do poufnego kontaktu z obrońcą oraz prawa do bronięcia się osobiście.

Rozdział siódmy został poświęcony problematyce skutków naruszenia zasady sprawiedliwości proceduralnej. Do skutków takich można zaliczyć: prawo do uzyskania odszkodowania i zadośćuczynienia, prawo do wznowienia postępowania sądowego oraz odpowiedzialność karną i dyscyplinarną organów procesowych, stron i innych uczestników postępowania. Jednocześnie należy podkreślić, że skutki naruszenia zasady sprawiedliwości proceduralnej powinny być w pierwszej kolejności korygowane w toku kontroli instancyjnej orzeczenia.

Podstawowe ustalenia badawcze

Na moment zakończenia moich badań można było przyjąć, że generalnie procedury karna, cywilna oraz sądownoadministracyjna spełniają standardy sprawiedliwości proceduralnej określone w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego oraz Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Ustawodawca w każdej z procedur sądowych wprowadził gwarancje procesowe, które mają za zadanie zabezpieczyć uprawnienia jednostki składające się na sprawiedliwość proceduralną, określone w treści przepisów art. 6 Konwencji oraz art. 45 ust. 1 w związku z art. 78 Konstytucji RP.

Od lat wątpliwości wywołuje jednak przestrzeganie prawa jednostki do rozpatrzenia sprawy w rozsądnym terminie. Pomimo wprowadzonych przez ustawodawcę zmian w przepisach k.p.c., k.p.k. oraz p.p.s.a., motywowanych przede wszystkim nakazem sprawnego rozpatrzenia sprawy, przewlekłość postępowań sądowych jest wciąż poważnym i narastającym problemem w polskim systemie prawa. Ustawodawca częściowo zrealizował zalecenia ETPCz poprzez usunięcie wadliwej praktyki tzw. „fragmentaryzacji postępowań” w skardze na przewlekłość. W dalszym jednak ciągu, istnieje potrzeba zmiany zasad wypłacania rekompensat, a zwłaszcza podwyższenia dotychczasowej stawki rocznej oraz usunięcia górnej granicy sum pieniężnych. Obecne zasady wypłacania rekompensat z tytułu przewlekłości nie spełniają kryteriów wypracowanych w orzecznictwie strasburskim.

Próbą usunięcia problemu przewlekłości jest zapowiedziana we wrześniu 2018 r. reforma procedury cywilnej przewidująca wprowadzenie obligatoryjnej odpowiedzi na pozew, obowiązkowych posiedzeń przygotowawczych (pojedynczych), harmonogramu rozprawy, jak również ograniczenie tzw. spirali zażaleń oraz ograniczenie rozpatrywania nieuzasadnionych wniosków o wyłączenie sędziego. Ustawodawca zapowiedział także głęboką reformę k.p.k. mającą na celu uproszczenie i przyspieszenie postępowania karnego, w szczególności poprzez: rezygnację z obowiązku wymieniania na rozprawach wszystkich protokołów i dokumentów będących dowodami; wprowadzenie możliwości przeprowadzania zaplanowanych dowodów bez względu na przyczynę nieobecności stron oraz rezygnację z obowiązku przesłuchiwania wszystkich pokrzywdzonych w postępowaniu przygotowawczym. Czas pokaże, czy proponowane zmiany istotnie doprowadzą do usprawnienia postępowań bez szkody dla realizacji prawdy obiektywnej.

Wątpliwości budzi efektywność i realność prawa do obrony w postępowaniu karnym. Ustawodawca nie transponował Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 22 października 2013 r., a zwłaszcza jej art. 4, który nie przewiduje żadnych odstępstw od prawa do poufnego kontaktu z obrońcą. W obecnym stanie prawnym wątpliwości budzi skuteczność dostępu do adwokata w postępowaniu przygotowawczym. Należy rozważyć zmianę procedury wyznaczania obrońcy z urzędu (a zwłaszcza art. 313 k.p.k.) tak, aby zagwarantować obecność obrońcy już na etapie

pierwszych czynności procesowych. Jednocześnie, należy rozważyć zrównanie w zakresie prawa do obrony statusu „podejrzanego” i „osoby podejrzanej”.

Zasadne jest wprowadzenie do polskiego ustawodawstwa wyraźnego zakazu korzystania z tzw. „owoców zatrutego drzewa”, jak również obowiązku informowania podejrzanego o uprawnieniach składających się na tzw. prawa „Mirandy” (m.in. pouczenie osoby przesłuchiwanej, że ma prawo do milczenia oraz, że wszystko, co powie może być użyte przeciwko niej). Negatywnie należy ocenić brak skutecznego środka naprawczego w przypadku naruszenia prawa do obrony. Należy rozważyć wprowadzenie bezwzględneho zakazu dowodowego, zgodnie z którym czynności przeprowadzone bez udziału obrońcy (np. złożenie przez podejznanego wyjaśnień) powodowałyby automatyczne usunięcie tak zgromadzonego materiału dowodowego. Wątpliwości wywołuje także czytelność formularzy pouczeń o prawach świadka, osoby zatrzymanej lub osoby podejzanej. Należy zagwarantować, żeby formularz pouczenia o prawach świadka zawierał informację o możliwości ustanowienia pełnomocnika, jak również formularze powinny określać elementy składowe prawa do obrońcy. Ustawodawca powinien także w pełni uregulować prawo dostępu do adwokata w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania.

Zastrzeżenia budzi sposób ukształtowania skargi kasacyjnej w postępowaniu sądowoadministracyjnym. Niewątpliwie rozszerzenie uprawnień reformatoryjnych NSA zlikwidowało chociaż częściowo proces „wędrowania” sprawy pomiędzy sądami obu instancji. W dalszym ciągu jednak istnieje konieczność poprawy sformułowania podstaw kasacyjnych oraz zasady związania sądu granicami skargi kasacyjnej, które w obecnym kształcie osłabiają funkcje kontrolną i merytoryczną NSA. Podstawy kasacyjne wydają się być określone zbyt wąsko i nieprecyzyjnie, a ich treść, przyjęta z postępowania cywilnego, jest nieadekwatna do specyfiki postępowania sądowoadministracyjnego. Przedmiotem sporu pozostaje odpowiedź na pytanie, czy w skardze kasacyjnej można samodzielnie i skutecznie zarzucać naruszenie przepisów postępowania przed organem administracji, jak również pominięcie w treści art. 174 p.p.s.a. przepisów o charakterze ustrojowym. Jednocześnie aktualna treść zasady związania granicami skargi kasacyjnej powoduje, że w obrocie mogą funkcjonować orzeczenia sądu administracyjnego, które są wadliwe.

Pozytywnie należy ocenić rozszerzenie zakresu reformatoryjnego orzekania przez sądy administracyjne, zlikwidowanie instytucji wezwania do usunięcia naruszenia prawa, wprowadzenie fakultatywności wniosku o ponowne rozpatrzenie sprawy, wprowadzenie instytucji autokontroli orzeczenia przed sądem administracyjnym oraz wprowadzenie możliwości ukarania organu grzywną. W pełni zgodny z zasadą sprawiedliwości proceduralnej pozostaje szeroki i kompletny model środków ochrony tymczasowej oraz zakres legitymacji skargowej. Natomiast należy rozważyć przemodelowanie katalogu spraw rozpoznawanych w trybie uproszczonym poprzez określenie, że w postępowaniu takim są rozpoznawane m.in. sprawy, w których nie występują poważniejsze problemy prawne. Z uwagi na sprawność procesu należy rozważyć całkowite zlikwidowanie wniosku o ponowne rozpatrzenie sprawy w przypadku decyzji organów jednoosobowych, jak również należy wyłączyć możliwość rozłożenia na raty lub umorzenia grzywny nałożonej na organ administracji z powodu niedopełnienia obowiązku odpowiedzi na postanowienie sygnalizacyjne sądu.

Negatywnie należy ocenić ograniczenie obowiązku uzasadnienia wyroku sądu administracyjnego z urzędu tylko do wyroków uwzględniających skargę. Takie uszczuplenie uprawnień procesowych jednostki jest niezgodne z zaleceniami Rady Europy, a ponadto uniemożliwia ustalenie zakresu powagi rzeczy osądzonej. Kontrowersje budzi także obowiązywanie w postępowaniu sądownoadministracyjnym zakazu *reformationis in peius*. Zakaz taki rodzi problemy na tle związania organu oceną prawną, wyłącza zasadę niezwiązania sądu granicami skargi oraz ogranicza możliwości orzecznicze sądu administracyjnego.

Standardy sprawiedliwości proceduralnej w polskich procedurach sądowych są co do zasady spełnione. Praca przedstawia pewne postulaty *de lege ferenda*, których realizacja umożliwi pełniejsze urzeczywistnienie sprawiedliwości proceduralnej.